

ISTRAŽIVANJA MOTIVACIONIH PROCESA

— POVODOM SIMPOZIJUMA PSIHOLOGA
SRBIJE U SREMSKIM KARLOVCIMA —

Odavno je to bilo kad je Niče proglasio da je bog mrtav, a bog se od toga još nije oporavio. Čovek je, međutim, mnogo žilaviji, ne predaje se tako lako. Naime, jedna polemika strukturalista u Francuskoj oživela je misao o tri smrti Čoveka tokom njegove istorije. Prvi put je Čovek bio mrtav kad je Kopernik objavio svoje otkriće: uljuljkivanjem Ptolomejevih dokazima da je centar svega, Čovek odjednom saznaje da je sa svojom planetom samo jedna beznačajna čestica u jednoj od beskrajno mnogo galaksija u vasioni. Drugi put mu se to desilo kad je Darvin kratku biblijsku legendu o svega šest hiljada godina života zamenio svojim otkrićima o milionima godina teške borbe za opstanak i dugom putu evolucije od ne mnogo slavni dalekih predaka. Treći put je Čovek bio mrtav kad je Frojd sa svojom psihoanalizom ukazao na novu sliku njegove psihe sačinjene od raznovrsnih energija, što potiču, kako je to sam Frojd pisao, ko zna odakle i otkuda, praveći čudne spletove i čvorove, uvek spremne da umaknu našoj kontroli i da se razvežu, kad je, dakle, otkrio pravu prirodu čoveka.

Frojd je sa svojom novom „naukom o nesvesnom”, kako je jednom sam nazvao psihoanalizu, pomogao umetnicima svih žanrova i njihovim kritičarima da otkriju nove svetove u ljudskoj duši (mnogi su, istina, to dobro radili i pre njega, kao Boš, Šekspir, Dostojevski); njegova životno protivrečna misao izazivala je i izaziva u čitavom intelektualnom svetu kreativnu napetost i inspiraciju (podsetimo se samo kako je savremeni filosofi kreativno koriste), koji sa svoje strane, daju nove doprinose ovom učenju. Tako su daljem razvoju psihoanalize mnogo

doprineli ne samo psihijatri i psiholozi, nego i neurolozi, biolozi, fiziolozi antropolozi, estetičari, a u poslednje vreme posebno savremeni filozofi, tako da se psihoanaliza pokazala zaista kao jedna od najznačajnijih kulturnih pojava našeg vremena.

Činjenica je, međutim, da u mnogim ljudima postoje neki posebni otpori, na koje je ukazivao i sam tvorac psihoanalize, a koji su učinili da je njegova teorija toliko napadana i kritikovana, kao nijedna druga u istoriji psihologije. Od toga je, naravno, bilo mnogo i koristi za nauku, ali je, čini mi se, psihologija, posebno akademska, od takvih stavova imala više štete. Videlo se to i na simpozijumu Društva psihologa Srbije „Savremene tendencije u shvatanjima i istraživanjima motivacionih procesa”, održanom oktobra u Sremskim Karlovcima.

Naime, čim su se u psihologiji pojavili pravci koji su na čoveka počeli da gledaju kao na jedinstvenu, celovitu ličnost (pr. psihoanaliza, geštalisti i dr.), pojavila se i potreba za izučavanjem motiva ljudske delatnosti. Posle odgovora na pitanja šta se i kako odigrava u čovekovoj psihi, posle izučavanja opažanja, predstava, mišljenja, učenja itd., počelo se postavljati pitanje *zašto* se to dešava, *zašto* čovek tako misli, *zašto* se uopšte ponaša na ovaj, a ne na onaj način. Time pitanje motivacije i motivacionih procesa postaje osnovno pitanje psihologije ličnosti, od kojeg zavise stavovi i pogledi na sve ostale psihičke i duhovne manifestacije čoveka. Ono daje ton i boju svakoj teoriji ličnosti. I kako su ubrzo počele nicati mnoge teorije ličnosti, javljale su se i mnoge teorije motivacije. I dok su jedni ukazivali na *nagonske*, instinktivističke snage, kao na primarne motivacione snage u čoveku (V. Džems, S. Frojd, V. Mekdugal i dr.), drugi su žurili da od njih što dalje pobegnu, da svesti i saznajnim procesima povrate poljuljani primat. Tako se i došlo do toga da skoro imamo toliko teorija ličnosti koliko imamo teoretičara, a svaka od njih ima i svoju posebnu motivacionu teoriju. Ovo je dovelo do mnogobrojnih sumnji i dilema, o kojima je lepo na pomenutom simpozijumu govorio magistar psihologije S. Hrnjica, u uvodnom izlaganju „Gde smo sada?”.

Pa, gde smo danas?

Nama se svakome dešava da ne možemo da se setimo nekog imena koje nam je sigurno poznato. Postoje neki otpori koji nam ne dozvoljavaju da ono prodre u svest, te za izvesno vreme mora da ostane u nesvesnom domenu. A onda

še odjednom setimo toga imena. Ako ono nije došlo iz nesvesnog, potisnutog dela naše psihe, onda, odakle je došlo? Od boga, kao bezgrešno začecje, odakle li? Eto, kako oni koji beže od nesvesnog kao nečeg mističnog postaju, u stvari, sami mističari. Sovjetski akademik, psiholog Lurija došao je na duhovitu ideju kako da dokaže i postojanje nesvesnog i nesvesnu motivaciju: on hipnotiše subjekta, sugerise mu neku uzbuđljivu konfliktnu stresogenu situaciju, a posle ga samo zamoli da mu priča svoje snove. Pretpostavka je: ako se u snovima izražavaju nesvesne težnje, mora se u njima pojaviti i situacija doživljena pod hipnozom. I subjekti mu dolaze i pričaju: u snovima se pojavljuju zaista situacije o kojima snevači u svojoj svesti pojma nemaju, ali su tačno u smislu sugerisanih stresova. Znači, postoji nesvesno, postoji i nesvesna motivacija. Pa ipak, puno je, među eminentnim psiholozima čak, onih koji ne mogu da se pomire s nesvesnom motivacijom. Zato Hrnjica dobro uočava da je, izgleda, glavni izvor nesporazuma u ovoj oblasti psihologije — priznanje i definisanje pojma „nesvesna motivacija“. On uzima za primer Kreča i Kračifilda, koji ističu dva shvatanja ovog pojma: po jednom, nesvesna motivacija podrazumeva postojanje »nesvesne potrebe«, koja izaziva »nesvesnu težnju« za postizanjem nesvesnog cilja; po drugima je reč samo o tome da »ličnost nije svesna posledica svojih aktivnosti«. Opređeljujući se za ovo drugo određenje, ovi autori zapadaju u značajne teškoće kad objašnjavaju pojmove kao što su »osećanje krivice« i sl. tvrdeći da postoji neko »slobodno lebdeće osećanje«, »slobodno-lebdeća anksioznost« i sl. Priznanje, inače već toliko puta dokazanih, nesvesnih potreba i nesvesnih težnji svakako bi bilo korisno i sprečilo bi pojavu ovakvih metafizičkih konstrukcija čak i kod poznatih psihologa.

Sumnje su takođe u vezi sa odnosom čoveka prema društvu i svojim bližnjim. Tako, socijalni psiholozi nas uče, da se ljudi ujedinjuju u situacijama ispunjenim pretnjom i opasnošću. Ali, dok čovekova nesigurnost i opšta opasnost rastu, ljudi se sve više osamljuju. Nisu li onda ljudi danas manje racionalni nego li u vreme kada su ove, veoma stimulatívne i eksperimentalno dokazane hipoteze postavljene, pita se Hrnjica. Nisu li motivacioni procesi krenuli drugim, zasad neuhvatljivim tokovima? I niz različitih koncepcija motivacije daju povoda za sumnje ove vrste.

Činjenica je da fenomen otuđenja i usamljivanja, nagovešten od umetnika i filozofa i potvrđen mnogim empirijskim nalazima i zapažanjima, postaje sve veći problem, a da pri tome nijedno

istraživanje ne obara hipotezu o tendenciji ka udruživanju u situaciji koja je opasna. Isto tako, svi se slažemo da živimo u svetu koji nas stalno ugrožava i u kome imamo znatno veće šanse da doživimo neprijatnost, nego li prijatnost. Zabuna je kompletna i veoma je mali broj pretpostavki koje izgledaju dovoljno uverljive za razrešenje ove dileme. Jedna od tih je da čovek potiskuje svest o opasnosti i da je otuđenje jedna forma odbrambenog mehanizma, pogodna za izbegavanje nemira proizašlog iz kontakta sa neprijatnom realnošću.

Uvodeći nas dalje u svoje (i naše) dileme, Hrnjica daje različite definicije pojmova »motivacija« i »motivacioni procesi«, koje su, inače dosta neprecizne i uopštavajuće. Dok Olport smatra pod motivima »svaki unutrašnji uslov u pojedincu koji ga navodi na akciju ili na razmišljanje«, Kreč i Kračfild su nešto određeniji smatrajući da je motiv potreba ili želja, udružena sa namerom da se postigne odgovarajući cilj. Nalazimo dalje, da je motiv »nešto što podstiče«, »specifični pretpostavljeni proces koji daje različitu energiju određenim odgovorima« itd.

U definicijama instinkata i nagona više je određenosti. Manje-više je opšte slaganje da pod instinktima treba podrazumevati »urođene oblike ponašanja koji su izazvani određenim stimulusima i koji treba da ispune bazalne biološke funkcije organizma«, dok se nagoni najčešće tretiraju kao »podstaknuta stanja organizma vezana za fiziološke zahteve tela koja pokreću organizam na aktivnost« ili kao »ograničeni deo ukupnih motivacionih energija organizma«. Motiv je, znači, psihološki konstrukt koji objedinjava veoma raznorodne kategorije psihičke realnosti. Tako, recimo, oni motivi koji počivaju na nedostatku materija u organizmu psihološki predstavljaju nešto što je bitno različito od motiva koji potranjaju našu radoznalost. Dok u prvom slučaju zadovoljenje motiva dovodi do smanjenja tenzije, u drugom imamo utisak da tenzija ne opada, već raste.

Zabunu stvaraju i mnogobrojne liste motiva raznih psihologa. Saglasnost je jedino u tome da čovekovo ponašanje determiniše više motiva, da je njihovo javljanje pod veoma značajnim uticajem kulture u kojoj ljudi žive, da se tokom razvoja individue motivi stalno menjaju i da se mora govoriti i o motivima usmerenim na ciljeve u budućnosti. Već i ovolika saglasnost uliva nadu da put ka formalnom i sadržinskom jedinstvu u shvatanju i istraživanju motivacionih procesa nije sasvim zatvoren — ističe Hrnjica. Meni, međutim, uliva više nadu to što Hrnjica, kao mlad naučni radnik, staje uz jednu misao Luja Ara-

gona, a naime, da »nauka o životu pripada onima koji ga još nisu iskusili«, i što se opredeljuje pre za senzibilitet jednog umetnika, nego za racionalnost naučnika, uveren da je umetnost, po pravilu, više okrenuta životu i budućnosti i čak sposobnija za njeno predviđanje nego li nauka kakvu sada imamo.

A što se tiče »motiva usmerenih na ciljeve u budućnosti«, to, prvo, ništa nije novo jer je još Aristotel govorio da uzrok pojave može ići posle posledice tj. biti u budućnosti. A drugo, psihološki gledano, važno je ko postavlja taj cilj, pa prema tome se mora postaviti pitanje zašto je postavio takav cilj i tek tu je motivacija — u čoveku, dakle, sadašnjem. Ali, pošto je budućnost omiljena tema onih koji rukovode sredstvima informisanja i manipulišu mislima ljudi, ovakve psihološke teorije se rado i lako prihvataju. Tako se i Olport lako proslavio svojom »personalističkom« teorijom ličnosti (kakva tautologija!) po kojoj se čovek ceni prema svojim intencijama, budućnosti, ne, dakle, po onom što jeste, nego po onom što će biti (kakav perspektivizam!) A pogledajmo njegov »opšti zakon motivacije«, koji se navodi u svakom udžbeniku psihologije u svetu — o »funkcionalnoj autonomiji motiva«: izvesna čovekova aktivnost ili neki oblik ponašanja najpre se javlja radi zadovoljenja neke potrebe, a kasnije se osamostali i postane cilj kome se teži zbog njega samog. Može to biti i tako (recimo, čovek najpre stiče novac kao potrebu za život, a onda sticanje novca postane samo sebi svrha), ali je to samo jedan mehanizam nastajanja neke sekundarne potrebe, koja nije nikakav primarni motiv i koja, što je glavno, ne mora ni da se formira. Jer, evo, Olport uzima kao primer mlade ljude, koji — po njemu — obično biraju zanimanja svojih roditelja. Olport piše kako većina mladih dečaka prolazi kroz period strasne identifikacije sa ocem, da kasnije njihova interesovanja prerastu svoje korene ove identifikacije i funkcionalno se osamostaljuju pretvarajući se u okviru tih interesovanja u određeni stil života (v. »Sklop i razvoj ličnosti«, str. 296). Da li zaista da uzmemo ovo kao »opšti zakon motivacije« i kad znamo da u Americi ima bar milion hipika i drugih mladih ljudi koji su se daleko razidentifikovali sa svojim roditeljima i stvorili svoj, potpuno novi i drukčiji »stil života«? Suprotnosti i sukobi generacija nigde tako jako nisu izraženi kao u američkom savremenom društvu, a ipak će se Olport stalno svuda prevoditi i citirati njegov »opšti zakon motivacije«.

No, vratimo se još nekim zanimljivim mislima S. Hrnjice. On je na kraju istakao da pojava novih svetova, pokrenutih Oktobarskom revolucijom, daje svakako nova iskustva i nove motivacije ljudskih postupaka. Najočigledniju snagu novih

svetova pokazuju »migraciona kretanja ideja«, koja dovode da omladinski i studentski pokreti na Zapadu gotovo isključivo proklamuju i bore se za vrednosti novih svetova, čije ideje, postaju sve privlačnije. Najzad, samoupravni procesi u nas su takođe novi podstreci, koji zahtevaju da i sa stanovišta psihologije motivacije budu detaljnije analizirani. Pitanje podsticajnosti samoupravne klime i njen uticaj na humanizaciju rada centralni su problemi koji se ovde nameću. I na ovom skupu, znatan broj radova posvećen je motivacionim aspektima samoupravnih procesa, jer je samoupravljanje zaista, atraktivna i zahvalna tema istraživanja za sve nas.

Teoretska pitanja motivacije razmatrana su na ovom simpozijumu u još tri predavanja. Tako je docent B. Popović izložio stare i nove obrasce ličnosti i istakao potrebu za novom zamisli o čoveku koja se rađa i koja će koristiti i psiholozima za bolje razumevanje i objašnjavanje čovekovih postupaka i pedagozima u novoj edukaciji. Tradicionalnim, starim obrascima i merilima se ne mogu razrešiti novi problemi ličnosti, pre svega problemi motivacije. Profesor S. Radonjić je pregledno i sistematično, onako kako on to ume, izneo niz teoretskih rezultata do kojih se došlo u eksperimentima sa životinjama. Ali je tu bilo eksperimenata na koje se ne smeju učiniti samo »metodološke opaske«, kako je on to radio, nego zaslužuju i suštinskije kritike (pr. nagonskom tumaranju pacova po lavirintu pridene se psihološki pojam motiv, pa se to proglašuje motivom radoznalosti i prenese na ljude; a koliko ima radoznalih ljudi?). No, Radonjić je istakao i jednu lepu misao: psihologija se stalno koprca između onoga što možemo sigurno meriti i što je manje važno i onoga što nas u srce pogoda i o čemu možemo samo da razmišljamo manje egzaktno.

Najzad, magistar N. Havelka, izlažući motivacione karakteristike saznanja i saznajne organizacije, ukazao je na neobičan kontrast između zbunjujuće raznovrsnosti, složenosti i dinamičnosti ljudskog ponašanja i isto tako zbunjujuće jednosti, jednostavnosti i statičnosti pokretača tog ponašanja. Posebno kad se tiče izučavanja socijalnog ponašanja čoveka, neka uobičajena gledišta na motivaciju nisu mogla zadovoljiti, pa ni klasični model nagona po kome je motivacija u svojoj suštini neugodna i iracionalna. Olportova teorija funkcionalne autonomije motiva i Maslovljeva teorija hijerarhije potreba predstavljaju — po Havelki — značajne pokušaje da se u područje motivacije uključe i kognitivni motivi, među koje navodi i teorije kognitivne konzistencije. Mora se, međutim, primetiti da »čvrsto određen hijerarhijski red« Maslovljevih potreba

nije mnogo ubedljiv: fiziološke potrebe, pa sigurnost, pa ljubav, pa poštovanje, pa aktualizacija ličnosti, koju su dostigli samo takvi ljudi kao Ajnštajn, Betoven i sl. (!). »Trajno izglednala osoba nikada neće nastojati — veli Maslov — da izgradi jedan vrlo novi svet«. A siti ga izgrađuju, mani ga se, ugušismo se od vrlina! I zar svaki, običan čovek ne može doživeti tu »aktualizaciju« svoje ličnosti ako je kroz rad koji voli i intimni život kojim je lično zadovoljan uspešno ostvario svoje mogućnosti i sposobnosti?

Sve u svemu, predavači su nam zaista dočarali priličan haos u oblasti teorija motivacije, nastao možda najviše zbog bežanja od prave čovekove prirode i pokušaja što većeg iznalaženja manje-više sekundarnih motiva ljudskog ponašanja. Jednostavno, neće Čovek da bude — čovek.

Mogućnosti psihologije u praksi

Nekoliko referata iz prakse, iz istraživanja psihologije motivacije naših ljudi, bili su vrlo zanimljivi i ukazali, i pored svega, na šire mogućnosti i korisnu efikasnost psihologa u otkrivanju motivacionih procesa naših ljudi u njihovom ponašanju i stavovima.

Tako je magistar I. Šiber, s Fakulteta političkih nauka u Zagrebu, izneo interesantne rezultate svog istraživanja motivacione strukture aktivnosti birača u izbornim procesima našeg samoupravnog društva, sprovedenog u dve izborne jedinice u Zagrebu. Naime, s psihološkog aspekta, birač se odlučuje za onu soluciju za koju smatra da će u većoj meri zadovoljiti njegove potrebe i biti u skladu s njegovim stavovima. Ali je za ovo potrebno da se kandidati stvarno razlikuju u programima koje zastupaju, odnosno u koncepcijama kako određeni program sprovesti, kao i da kod birača postoji motivacija zasnovana na spoznaji svoje izborne aktivnosti za postizanje određenih ciljeva. Istraživanje je provedeno metodom sistematskog opažanja sastanaka u okviru predizborne aktivnosti, panel-anketom i anketom na komparabilnim nezavisnim uzorcima.

Rezultati su pokazali sledeću strukturu motivacije birača: Dve grupe konformnih birača bile su: oni koji idu na izbore da »ispune građansku dužnost« — činili su 27% uzorka, dok je 5,6% bilo onih kojima je neugodno da ne izađu na izbore »jer se plaše kako će to drugi shvatiti«, dakle, oni koji idu na izbore pod percipiranim pritiskom od strane društvene okoline. Dve grupe tzv. »interesnih birača« sačinjavali su: 21,4% oni koji izlaze na izbore da izraze »slaganje s našim društvenim sistemom«, što spada u odre-

đeno plebiscitarno shvatanje izbora, kakvo je nekad u nas bilo, i 46% onih birača koji izlaze na izbore zato da »izaberu one kandidate za koje smatraju da će najbolje zastupati njihove interese«. Takođe su 52,8% izjavili da su »veoma zainteresirani za rezultate izbora i da bi željeli da određeni pojedinci budu izabrani«.

Ovakvi rezultati bili bi vrlo optimistički da dalja analiza nije ukazala na nepovezanost motivacije sa učestvovanjem i doživljavanjem izbornih procesa. Povezanosti u većini slučajeva uopšte nema, ili je vrlo mala. Naime, oni birači koji bi »željeli da određeni pojedinci budu izabrani«, kao i oni koji izlaze na izbore da »izaberu kandidate koji će najbolje zastupati njihove interese«, ne prisustvuju zborovima birača i ne čine ništa da bi ti kandidati bili izabrani, a veoma često (59% njih) »uopće ne poznaje nijednog kandidata s kandidatske liste!« Na osnovu ovoga, Šiber zaključuje da su »izborni procesi izvan kruga opće političke zainteresiranosti birača«, kao i »da smo još veoma daleko od ostvarivanja proklamiranih ciljeva našeg izbornog sistema da građani birači budu nosioci izbornih procesa i kontinuirani sudionici procesa odlučivanja na raznim nivoima u našem društvu«. Po mišljenju Šibera, tri su osnovna razloga za ovakve rezultate istraživanja: dugotrajan period u kome su izbori imali plebiscitarni karakter ostavio je tragove iako su izbori izgubili takav karakter, zatim, male ili skoro nikakve razlike u alternativama kandidata u našem sistemu i udaljenost izbornih posledica od biračkog tela.

Takođe je posebno bilo zapaženo izlaganje magistra Bože Jušića, Ekonomski institut, Zagreb, naročito njegovo saopštenje »Homo economicus u našem društvu« — o rezultatima jednog istraživanja koje je Institut sproveo po pitanju radne motivacije naših ljudi, konkretno »Da li radimo zbog novca?«. Poznato je da se u istraživanjima u inostranstvu novac kao motivacioni faktor obično stavlja na treće do šestog mesta čak. Zato su iznenađujući bili rezultati dobijeni u ovom istraživanju, a naime: od devet motiva, naši radnici su u većini (više od polovine) stavljali da — »rade za novac«. Taj, dakle, homo economicus, »ekonomski čovek«, predstavnik je motivacije u našim preduzećima, pa je interesantno pogledati kakav je njegov profil. Pretpostavka je da takav čovek treba da ima visok samoupravni moral, da je spreman da putem učešća u samoupravljanju osigura veći i pravedniji lični dohodak.

Pokazalo se, međutim, da je naš »ekonomski čovek«, koji je osjetljiviji i kritičniji od drugih na pravdu ili nepravdu u svom preduzeću, u većini

rezigniran prema samoupravnoj aktivnosti smatrajući preuzimanje odgovornih samoupravnih dužnosti nekorisnim s ličnog gledišta i s gledišta svoje zajednice. Naš ekonomski čovek — zaključuje Jušić — »sa svojim nižim radnim moralom i povećanom osjetljivošću na nepravilnosti, produkt je razapinjanja između stalnog isticanja principa pravednosti i njegovih prava i zapreka u njihovom ostvarivanju na koje nailazi«. U diskusiji o ovim rezultatima, magistar Šiber je izneo da je naš homo economicus zato takav što je motivacija proporcionalna percepciji mogućnosti da se kroz jednu aktivnost zadovolje određene potrebe. Ako ne postoji percepcija mogućnosti da se kroz samoupravne procese zadovolje određene potrebe, onda čovek nije motivisan da učestvuje u tim procesima. Šiber je ovde istakao potrebu da se psiholozi još više bave samoupravljanjem, da ga definišu psihološki, tj. koje čovekove potrebe se kroz samoupravljanje zadovoljavaju, je li ono postalo već potreba našeg čoveka itd. Na primeru onih koji odlaze u inostranstvo i lišavaju se te potrebe, Šiber pokazuje da ona još nije formirana u naših ljudi i da nezadovoljavanje ekonomskih potreba ne dozvoljava ostvarenje samoupravljanja kao potrebe.

Duhovito je pitanje ovde postavio A. Lauc, psiholog iz Osijeka: o verovatnosti nagrađivanja kao radnoj motivaciji, odnosno da li bi slučajno nagrađivanje, na principu lutrije, povećavalo aktivnost više od sistematskog nagrađivanja — za određeni proizvod — određena nagrada? Ova na prvi pogled bizarna ideja zaslužuje pažnju istraživača jer je poznato da postoji nešto u čoveku što ga goni na aktivnost u srazmeri sa stepenom neizvesnosti i veličinom šanse za uspeh, na šta ukazuju i neka istraživanja sprovedena u inostranstvu. »Ukinite lutriju, i mnogi će ljudi izgubiti smisao života« — pisao je davno poznati engleski književnik Golsvorti.

Profesor Tomislav Tomeković je izneo teoriju Dubina po kojoj je motivacija razmena između pojedinca i društva, pa je ukazao na potrebu da prilikom rešavanja konkretnih problema imamo u vidu svu raznovrsnost podsticaja koji uslovljavaju naše ponašanje, kao i bogatstvo mogućnosti čovekovog reagovanja.

Bilo je još referata, kao: o rezultatima istraživanja psihologa u kojoj meri radnici prihvataju i podržavaju predloženi program razvoja preduzeća pošto od toga zavisi i njihova radna motivacija i zalaganje na poslu (R. Arsenijević iz »Crvene zastave« — Kragujevac), o delovanju nagrada kao podsticaja za učenje (D. Arnautović — Vojnopomorska akademija i M. Janša VMA), kao i o pokušajima menjanja nagonske

usmerenosti kod pacijenata mucavaca, lečenih po metodi svesne sinteze razvoja od dr C. Brajovića (M. Živković).

Tako je ovaj prvi naučni skup psihologa Srbije u Karlovcima, koji treba da postane tradicionalan, dao značajne rezultate ukazavši na stanje u oblasti teorija motivacije savremenih psihologa (uglavnom zapadnih), a i na mogućnosti šire praktične primene psihologije u ovom domenu u nas. Poznato je koliko psihologija može individualno pomoći čoveku da bolje razume sebe i svoje bližnje, da bude, uopšte uzev, manje nesrećan i lakše izlazi nakraj sa svojim ličnim problemima. Navedena istraživanja motivacije ukazuju da psihologija nikako nije ni društveno impotentna. Naprotiv, znalackom primenom može dati zanimljive i efektne informacije o ponašanju naših ljudi. Ovaj simpozijum će svakako poslužiti kako stimulaciji naučne produkcije, tako i daljoj, široj primeni psihologije u našoj ekonomskoj i društvenoj praksi.

